

УДК 329.055.4:94(497.1)"1928/1952"
821.163.4-991.1
141.7 Ласић С.

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2025.2.mal.243-270>

Прегледни рад /Review paper

Примљен/Received: 29. 4. 2025.

Прихваћен/Accepted: 17. 7. 2025.

Матија МАЛЕШЕВИЋ

Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци

matija.malesevic@yahoo.com

ORCID: 0009-0007-5863-5892

Сукоб на књижевној левици: од контроверзи до канонизације

АПСТРАКТ: Када је концепт сукоба на књижевној левици први пут формулисан почетком 1970-их, изазвао је бројне контроверзе и методолошке примедбе. Након распада Југославије, све те критике су утихнуле, а сукоб је стекао статус канона – неупитног историјског извора и постао део наставног програма за средње школе у Хрватској. Пратећи културно-историјске токове у Југославији током седамдесетих и осамдесетих година, настојимо да осветлимо процесе који су довели до формирања овако једностраног и поједностављеног становишта. На овој етапи, за нас је много важније питање рецепције самог концепта него његово преосмишљавање, које ће у сваком случају, раније или касније, морати да дође на дневни ред.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Сукоб на књижевној левици, Мирослав Крлежа, Станко Ласић, југословенска књижевност, покрет социјалне литературе, „Антибарбарус”, стаљинизам, револуција

Увод

Сукоб на књижевној левици представља интерпретативни концепт естетско-идеолошких полемика и подела међу југословенским левићарима у периоду између два светска рата. Овај концепт, хронолошки и садржински, у истоименој књизи формулисао је хрватски писац и теоре-

тичар књижевности Станко Ласић. Француски ђак и љубитељ Сартрове филозофије егзистенцијализма, сведок мајских протеста 1968. године у Паризу, Ласић своју политичку оријентацију развија у правцу „недогматског начина лијевог мишљења, који је у великој мери кореспондирао са тадашњим еврокомунистичким настојањима западних комунистичких партија да одбаце бољшевичке догме и усмере се према хуманијој и либералнијој визији социјализма”.¹ *Сукоб на књижевној левици* објављен је 1970. године, у јеку хрватског пролећа – масовног политичког покрета који је захтевао већу економску аутономију и изградњу засебног хрватског идентитета, науштрб југословенског унитаризма. Под снажним утиском совјетске интервенције у Чехословачкој 1968. године, Ласић предвиђа да ће „Руси у Чехословачкој остати и 200 година ако треба”.² Иако инсистира на политичким паралелама између хрватског и прашког пролећа, по сопственом признању, нема снаге да се непосредно суочи са савременом социјалном драмом, те се окреће прошлости, у намери да идентификује дубље корене ауторитарног односа југословенског политичког врха према уметничким и политичким слободама.

У том контексту, сам концепт сукоба на књижевној левици, још више његова рецепција, далеко превазилази оквир уског академског интересовања за књижевноисторијску проблематику. Он рефлектује снажне идејно-политичке тензије свог времена, говорећи више о тренутку у коме је настао него о самој теми којом се бави. Његова политичка агенда је више него очигледна и може се тумачити као део ширег процеса културног преиспитивања јужнословенског идентитета између „догматског” Истока и „либералног” Запада.

Концејџ сукоба на књижевној левици

Почетак сукоба на књижевној левици Станко Ласић лоцира у 1928. годину, у периоду дубоке друштвено-политичке кризе у Краљевини Југославији: растућа економска нестабилност, увођење диктатуре краља Александра, као и све израженија репресија над политичким противницима. За тај период посебно је карактеристично одржавање на снази Об-

¹ Velimir Visković, *Sukob na ljevici: Krležina uloga* (Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2001).

² Stanko Lasić, „Umetnost i revolucija”, *Delo* 5/1971.

зане – одлуке државног врха у Београду којом је од 1920. године забрањена свака врста комунистичке пропаганде, укључујући и рад саме Комунистичке партије, иако је она на изборима за Уставотворну скупштину освојила више од 12% гласова. Као реакција на све израженију друштвену затегнутост, јавља се покрет социјалне литературе – нови књижевни правац који настоји реалистички да прикаже тешке услове рада, социјалну неправду, неједнакост и класне сукобе, подстичући широке народне масе на револуционарну акцију. Такође, покрет социјалне литературе имао је функцију да унутар КПЈ, у време честих фракцијских борби, послужи као кохезивни и уједињавајући фактор. Управо у то време литература постаје једно од главних оружја класно свесног пролетаријата, изједначавајући се са „чекићем и гвозденом полутом”. Културна продукција није више третирана као естетска сфера слободног израза, већ као идеолошки инструмент у служби револуције. Све је то имало своју међународну верификацију на Првој међународној конференцији револуционарних писаца у Москви 1927, као и оној у Харкову 1930. године.

Прве идејне трзавице унутар лево-револуционарног круга југословенских књижевника Станко Ласић повезује са појавом београдских надреалиста, које предводе Марко Ристић, Коча Поповић и Александар Вучо. За разлику од других авангардних струја, надреалисти су безрезервно подржавали Совјетски Савез, што их је, у политичком смислу, сврставало у „леви фронт”. Међутим, у естетским и стилским питањима брзо долази до размимоилажења: надреалисти се противе покрету социјалне литературе, сматрајући да је пуки реализам, недовољан и суштински редукутиван у односу на комплексност људског искуства. За надреалисте, књижевност мора укључити ирационално, подсвесно, еротско и психолошко; мора бити поље унутрашње слободе и имажинације, а не инструмент идеолошке мобилизације. У својим манифестима заговарају став да суштина револуције није само у промени власништва над средствима за производњу, већ у дубинском ослобођењу човека – његове свести, имажинације и интима. Тај принцип „интегритета песникове активности” најдоследније је заступао Марко Ристић: „Песник не може а да не буде револуционаран; не може неко бити песник у својој интимности, а нереволуционаран у својој пракси; издаја поезије води издаји револуције, издаја револуције – издаји поезије.”³

³ Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici* (Zagreb: Liber, 1970), 127.

У почетку, упркос естетским неслагањима са покретом социјалне литературе, надреалисти су, као изразито антиграђански и антибуржоаски оријентисани аутори, имали релативно добар пријем у комунистичким круговима. Павле Бихаљи, један од покретача социјалне литературе, у својим раним текстовима позитивно оцењује надреализам, наглашавајући да се њихов ирационализам не креће у сфери мистике или религије, већ да има друштвено-субверзивну и подривалачку оријентацију, због чега је суштински компатибилан са основним циљевима социјалне литературе. Занимљиву и нијансирану критику надреалиста из перспективе социјалне литературе изнео је и Јанко Ћоновић у отвореном писму „Једном надреалисти”: „Удаљени сте од малог човека [...] бунимо се обојица. И бунит ćemo се још дуго. Велике ствари не постају одједанпут [...] И када се обазремо у недогледној пустињи будућег дана, сукобити ћемо се међусобно. Један од нас биће сувишан.”⁴ Преломни тренутак долази са расколом унутар француског надреалистичког покрета, односно одбијањем Андре Бретона да се у потпуности повинује диктату који је стижао из Москве. То је комунистичком руководству послужило као сигнал за ревизију односа према надреализму у целини. У том духу, Стеван Галогожа у тексту под насловом „За ликвидацију надреализма” отворено напада надреализам као идеолошки погрешан и политички сумњив правац, суштински одвојен од материјалистичког и друштвено-реалистичког поимања књижевности. Заме-ра им што су „лишени класне свести” и што себе постављају изнад стварне борбе коју води радничка класа, што у књижевности траже ослобођење појединца, уместо да се подреде колективној револуционарној сврси.

Упркос амбициозним најавама, надреализам се није успео ни естетски, ни организационо одржати као озбиљнија алтернатива унутар левичарског књижевног круга. Већ 1932. године већина његових представника прихвата естетичке и идеолошке постулате социјалне литературе, чиме надреалистички покрет престаје да постоји. У том смислу, надреализам за Ласића представља само увод у појаву идеолошке нетолеранције и догматизма комунистичких теоретичара књижевности. Прави сукоб на књижевној левици избија у Загребу, са Мирославом Крлежом у самом средишту збивања.

⁴ Vasilije Kalezić, *Pokret socijalne literature* (Beograd: Književna zajednica Petar Kočić, 1975), 235.

Познати хрватски писац, који је већ почетком тридесетих уживао статус култне фигуре унутар југословенске левице, био је изузетно цењен широм земље. Управо зато, југословенски комунисти били су нарочито заинтересовани да Крлежа у својим романима прихвати естетичке критеријуме социјалне литературе и да, кроз уметнички ангажман, допринесе популаризацији партије и њене идеологије. Ипак, као слободан уметник и већ афирмисан интелектуални ауторитет, Крлежа одлучно одбија било какву стваралачку дисциплину наметнуту од „литералних медиокритета”. У том духу, 1932. године објављује роман *Повраћак Филија Лайиновића*, у коме се кроз фигуру главног јунака – декадентног модернисте и фловисте – критички сагледава један вид отуђене уметничке свести. Ни радничка класа, ни револуција нису у фокусу: преовлађује дефетизам, лична драма и естетизам без јасног друштвеног ангажмана. Већ наредне године, 1933, Крлежа у предговору за *Подравске моштиве* Крсте Хегедушића покушаће јасније да формулише сопствену естетску формулу: „Истовремено захтевати од уметника и да се слободно препушта својим исконским узбуђењима и да својим артистичким способностима служи левом фронту.”⁵ Управо овај Крлежин предговор Ласић означава као основни текст читавог сукоба на књижевној левици. Он је битан зато што се у њему први пут излаже суштина стваралачког ангажмана Мирослава Крлеже – покушаја синтезе уметности и револуције, слободног духа и чврсте организационе структуре.

Партијски критичари нису били задовољни новим Крлежиним романом, а још мање његовим предговором у коме је експлицитно одбацио основне смернице социјалне литературе. Замерали су претеран песимизам и субјективни нихилизам, доказујући да Крлежа као писац није много напредовао у односу на 1917. годину. Посебно оштра била је критика Богдана Хермана, који у чланку „Quo vadis Krleža?” оптужује писца за „десна скретања” и „артизам” без икаквог додира са стварним интересима радничке класе. Ипак, упркос бројним реакцијама, партијско руководство позива своје чланове на уздржаност и компромис. Крлежа је био сувише утицајна фигура у културној јавности да би се отворено одбацио. Његов значај додатно расте када 1934. године у Београду окупља групу левичарски оријентисаних интелектуалаца и покреће часопис *Данас*. Рела-

⁵ Lasić, *Sukob na književnoj ljevici*, 108.

тивни успех часописа *Данас* и суздржаност партијске критике у том тренутку значили су да је Крлежина концепција књижевности однела превагу унутар књижевне левице. Но, било је то само затишје пред буру, у тренутку када се рат још чинио као далека претња, а полемике су се углавном водиле на нивоу апстрактних естетско-идеолошких разматрања.

Како је ратна опција постајала све извеснија, толеранција комунистичких књижевника нагло је опадала, а тиме и простор за слободну књижевност међу левичарима. Организација Партије све више је попримала обресе стаљинистичке дисциплине, под паролом: ко није са нама – тај је против нас. То је конкретно значило увођење ригиднијих идеолошких критеријума: социјална литература уступала је место такозваном новом реализму и теорији одраза. После 1936. године постајало је све теже одржати ионако крхко примирје унутар књижевне левице. Прве варнице јављају се у Загребу, где се неопозитивистички кругови отворено супротстављају дијалектичком материјализму. До поновног распламсавања сукоба долази 1938. године, са објављивањем Крлежиног романа *На рубу ђамеџи*, у коме се радикалне револуционарне акције доводе у исту моралну раван са реакционарном буржоазијом, јер се, „и тамо и овде убија у име погледа на свет”. Главни мотив за заостравање односа са Партијом било је сазнање о стаљинским чисткама, које су, према Станку Ласићу, на Крлежу деловале обесхрабрујуће.

Годину дана касније Крлежа покреће нови часопис под називом *Печаш*, настављајући са све оштријим критикама на рачун Партије. Он се више не бори само „против католичке и националистичке десне литературе, већ и против левог кича назови-левих фразера”.⁶ Врхунац Крлежиног обрачуна са партијом представља „Дијалектички антибарбарус” – полемички спис у којем се поименце прозивају главни теоретичари новог реализма: „Шепртље, кењкала, квазизанатлије и мрчикњиге”.⁷ Ако је раније био усмерен на критичку анализу социјалне литературе као концепта, Крлежа сада напада директно њене најзначајније представнике. Ситуација се озбиљно заострила, принуђавајући генералног секретара Јосипа Броза да реагује текстом „Троцкизам и његови помагачи”, у којем се „печатовштина” директно доводи у везу са ревизионизмом – „својим

⁶ Исто, 181.

⁷ Исто, 181.

писањем изазивају збрку у главама, посебно млађих интелектуалаца и неких радника. Код нас троцкисти сада наступају под знаком ревизије марксизма и лењинизма”.⁸ Други високопозиционирани чланови Партије били су још оштрији према Крлежи, оптужујући га за колаборацију са народним непријатељима и поново постављајући исто питање: „Куда идеш, Крлежа? Ко ме то користи?”

Када је постало јасно да Крлежа нема намеру да се дистанцира од „печатовштине”, најистакнутији партијски идеолози и публицисти објављују зборник у коме се детаљно истиче позиција Партије по питању интелектуалаца окупљених око *Печайи*, а суштински се обрачунавају управо са „Антибарбарусом”. Тај зборник, под називом *Књижевне свеске*, у целини гледано, представља најбољи доказ бољшевизације и идеолошке чистке унутар Партије, а најупечатљивији чланак, по мишљењу Ласића је онај Кардељев у коме се покушава дати дефиниција правог уметника: „Уметност је живети историју коју води Стаљин, дивити се проицљивим окретима које је могао да осмисли само геније једне напредне класе, у својој дубини сазнати један велики час који је везан за име једног великог Грузијца.”⁹ Свако ко не разуме величину тог историјског тренутка, ко у њему не учествује, по Кардељу није уметник, већ припада „лагеру реакционара”.

Књижевне свеске означиле су победу партијског реализма, уклањање „чира” са тела револуције и повлачење „печатоваца” и Крлеже. Рат је био на прагу, наступило је време за директну акцију, и никакав дефетизам или декаденција више се нису смели толерисати. Занимљиво је да Ласић у својој књизи практично прескаче ратни период: из 1940. године прелази директно у 1945, у размаку од свега једног пасуса. Разлог за тај прескок јесте у томе што 1945. година, у културно-политичком смислу, Југославији не доноси ништа ново – напротив, представља наставак културног диктата Партије, институционализованог управо у *Књижевним свескама*. Разлика је само у томе што сада социјалистички реализам захвата све поре друштвеног живота. Под изговором борбе против „остатка капитализма у свести маса”, нови систем тежи „идејном укрћивању стварности”, редукујући друштвени живот на пукe шеме и формуле. На

⁸ Исто, 204.

⁹ Исто, 233.

тај начин Ласић прећутно потврђује тезу да је победа југословенских партизана уз помоћ Црвене армије представљала наставак окупације. Крлежа „бира ћутање”, али, како наводи Ласић, „његова тишина била је више него речита”, јер је изражавала протест.¹⁰ И заиста, тек када Крлежа поново проговори, социјалистички реализам ће престати да буде доминантна појава у југословенској култури.

Према Ласићевој концепцији, сукоб на књижевној левици наставаља се и након 1945. године, али више није експлицитан већ прећутан. У тренуцима војног тријумфа нико није смео да приговори Партији, иако се многим није допадала њена апсолутна диктатура посредством социјалног реализма. Чак и након Резолуције Информбироа, када се Партија декларативно окреће против стаљинизма, она то, парадоксално, чини стаљинистичким методама. Ипак, управо ће окретање леђа Совјетском Савезу отворити нове просторе слободе, које ће Крлежа најбоље формулисати на књижевном пленуму у Љубљани 1952. године, чиме је сукоб на књижевној левици и формално окончан.

Како Данило Киш с правом примећује, говорећи о последњем пасусу *Сукоба на књижевној левици*, „књига је затворена, а проблем је и даље отворен”. Киш нам тиме указује да Ласић не тврди како Крлежина визија уметности коначно побеђује, већ само да показује исправни пут. Рецидиви догматског мишљења и даље су присутни, Партија се још није у потпуности ослободила стаљинистичких корена, а утицај Совјетског Савеза и даље траје. Којим ће се правцем даље кретати југословенска култура зависити, пре свега, од нове генерације југословенске интелигенције.

Контироверзе око сукоба током 70-их

Пре него што је књига *Сукоб на књижевној левици* објављена, њене кључне тезе могле су се чути на загребачком конгресу „Свеучилиште и револуција”, одржаном поводом педесетогодишњице оснивања Партије. Присутни су углавном позитивно оцењивали Ласићев концепт, истичући његов научноиновативни приступ и методолошку доследност. Ипак, поред бројних похвала, изнете су и озбиљне критике. Најгласнија међу њима односила се на „неисторијско сагледавање ситуације” – зане-

¹⁰ Исто, 239.

маривање конкретног политичког контекста, услова у којима је деловала Партија, као и тадашњих односа снага у међународној арени. „Иако је КПЈ у предратном периоду несумњиво имала извесна ограничења, у домену револуционарне акције она је у многome надмашила очекивања.” Исти аутор закључује да Ласићева књига не испуњава очекивања тамо где је требало показати како Партија, упркос свему, „одржава јединство” и спремност на „политички активизам”, израстајући у „самосталног револуционарног субјекта”.¹¹

Мирослав Ваупотић књижевни сукоб посматра као нужно зло: „осуда идејног, знанственог и политичког ревизионизма печатоваца од стране партијских идеолога, прагматична је неумитна нужда револуционарне борбе и привремене надмоћи политике над уметношћу”.¹² Говорећи о Крлежи, исти аутор подсећа да је реч о „војнику револуције” и „активном чиниоцу у стварању народног фронта”. Стога, сваку интерпретацију Крлежиног лика и дела неопходно је сагледавати у тоталитету његовог револуционарног пута, док узроке сукоба ваља тражити у персоналним анимозитетима појединих чланова Партије, који једноставно завиде величини Мирослава Крлеже. Највећи недостатак Ласићевог концепта, за Ваупотића, јесте занемаривање осталих књижевних група и часописа који су такође дали значајни допринос стварању антифашистичког фронта.

На конгресу је био присутан и Владимир Бакарић, један од највиших партијских функционера у Хрватској, уједно и непосредни учесник сукоба. Ласићев концепт сматра погрешним, тврдећи да је реч о „периоду највеће слободе унутар Партије, периоду који се може упоредити само са овим данашњим [...] ничег нарочитог у Сукобу на левици нема – стране су се у једном тренутку разишле, а када је тај тренутак прошао, поново су се нашли”.¹³ Према његовом мишљењу, сукоб служи искључиво као параван за напад на Партију и оптужбе за монополизам и стаљинизам, док се у потпуности заборавља да без Партије не би било Југославије. Као представник старије генерације, Бакарић је искористио

¹¹ Predrag Vranicki, „O nekim kontroverzama na našoj ljevici krajem tridesetih”, u: *Sveučilište i revolucija* (Zagreb: Sveučilišni komitet SKH, 1970), 78–81.

¹² Miroslav Vaupotić, „Vrijednosti i značenje ljevih časopisa i novina u hrvatskoj književnosti četrdesetih godina”, u: *Sveučilište i revolucija*, 70–77.

¹³ Vladimir Bakarić, „O sukobu na ljevici”, u: *Sveučilište i revolucija*, 82–88.

прилику и да стане у Стаљинову одбрану: „Имао је пресудну улогу у победи над фашизмом, те се његова историјска улога у Другом светском рату не може занемарити.”¹⁴

Не обазирјући се на критике, убрзо након загребачког конгреса Ласић ће своје излагање преточити у књигу. У светлу тадашњих друштвено-политичких околности, она је доживљена као бунтовничка и прогресивна – израз нове генерације која се не устручава да преиспитује прошлост. За једне, Ласићева књига „заслужује да је упозна сваки човек у овој земљи који нешто мисли”;¹⁵ за друге, то је била опасна диверзија коју је требало забранити. Поларизација у мишљењима довела је до бројних контроверзи, али и до изузетног интересовања јавности. Тим поводом, у рецензији угледног загребачког часописа „Политичка мисао”, упућен је позив на „дијалог компетентне стручне јавности”, уз оцену да је Ласићева књига „храбра и оригинална”, једна од првих која „бескомпромисно иде до краја у обрачуна са оним што он назива стаљинистичком прошлошћу Партије”.¹⁶

Круну популарности Ласићевог *Сукоба* симболизовала је трибина под називом „Револуција и уметност”, одржана у препуној плесној сали београдског Дома омладине. Око двадесет излагача из готово свих југословенских република два дана је расправљало искључиво о једној теми. Част и привилегију да отвори трибину имао је хрватски књижевник Здравко Малић, који за Ласићеву књигу тврди да представља „дивљења вредан спој теоријског и практичног ума, чистог мишљења и богатог знања”, те да успешно разобличава „заверу шутње којом су се неки, и то не малобројни, дојучерашњи корифеји идеолошког насиља над слободом уметничке креације уротили против наставка разговора, против рашчишћавања терена и постављања фигура на шаховници друштвеног живота у нове позиције”.¹⁷ Афирмативно према Ласићу, критички према Партији, био је то главни мото трибине у Дому омладине, што и не изненађује имајући у виду идеолошку оријентацију већине учесника. Ипак, у мору хвалоспева издвојићемо и поједине негативне коментаре, не да бисмо поква-

¹⁴ Исто.

¹⁵ Nikola Milošević, „Umetnost i revolucija”, *Delo* 5/1971, 555.

¹⁶ Anonimna recenzija, „Stanko Lasić: Sukob na književnoj ljevici 1928–1952”, *Politička misao: časopis za politologiju*, 1/1971, 124–127.

¹⁷ Zdravko Malić, „Umetnost i revolucija”, *Delo* 5/1971, 495.

рили сензационални утисак трибине, већ да бисмо показали да су озбиљне примедбе постојале чак и у оквиру идеолошки сродних кругова.

Тако Зоран Гавриловић тврди да не постоји никакав основан разлог због ког би се сукоб на књижевној левици могао завршити 1952. године говором Мирослава Крлеже на књижевном пленуму у Љубљани. По њему, Крлежа после рата више није носилац уметничког преврата – његове теоријске поставке су, како наводи, превазиђене.¹⁸ У том смислу, уколико би аутор са истим ентузијазмом анализирао послератни период, морао би учити појаву нове генерације. То би га, по Гавриловићу, неминовно довело до закључка да књижевни сукоб није завршен, већ да траје до данашњих дана – јер је борба против догматизма, по својој природи, перманентна.

На сличним позицијама стоји и Слободан Селенић када каже да „периодизација која узима 1952. годину као граничну, евентуално је генерацијска периодизација, јер актери сукоба на левици из предратног периода, изгледа, после овог датума више немају шта ново да кажу”.¹⁹ Српски писац тиме не жели да умањи Крлежин или Ристићев значај, већ једноставно тврди да „ни од кога се не може очекивати да вечито буде последња реч либералне мисли”. Сукоб на књижевној левици, према њему, има свој континуитет и не може се свести на једну личност. Много пре Крлежиног љубљанског говора већ су постојали писци као што су Добрица Ћосић, Михиз или Зоран Мишић – аутори који на извесном плану „превазилазе Крлежу”. За Селенића, сукоб на књижевној левици је превасходно естетске природе, а Ласић се естетиком бави само када је у додиру са идеологијом: „Сукоб на левици је много суптилнији, компликованији и нестрпљиво чека да буде обрађен.”²⁰

Драган Јеремић такође износи примедбе на Ласићеву периодизацију, али, за разлику од својих колега, сматра да почетак сукоба треба временски померити уназад. „Уколико желимо разматрати полемике о смислу и функцији међуратне књижевности, неопходно је осврнути се на Исидору Секулић, Вељка Петровића, Иву Андрића и Милоша Црњанског.” Без њих, расправа о књижевној левици остаје знатно ограничени-

¹⁸ Zoran Gavrilović, „Umetnost i revolucija”, *Delo* 5/1971, 525.

¹⁹ Slobodan Selenić, „Umetnost i revolucija”, *Delo* 5/1971, 552.

²⁰ Исто, 555.

ја, сведена искључиво на идеолошки аспект. „Ласић није написао једно поглавље из новије историје хрватске и српске књижевности, него студију о једном идеолошком сукобу, насталом на разлици између визија политичара-револуционара и ангажованих уметника.”²¹ С наше стране, на Јеремићев списак додајемо књижевну групу окупљену око часописа *Зеница*, која не само да је забрањена због ширења марксистичке идеологије него је једини југословенски представник на Међународној изложби у Москви 1927. године. У ширем смислу, изопштавање авангардних покрета, једине књижевности на простору Словенског југа која доследно стреми превредновању старог и стварању новог света, представља озбиљан методолошки пропуст који сукоб на левици своди на две искључиве алтернативе: совјетски реализам и европски либерализам.

Цитирани аутори позитивно оцењују значај *Сукоба на књижевној левници*, али им, као представницима српске националне књижевности, највише смета Ласићев фокус на Крлежи као централној личности. Такав приступ, по свему судећи, посматрали су као израз хрватског етноцентризма, из кога проистиче закључак да се на књижевној левици у Србији нико, осим „просечног” и „бесначајног” надреалисте Марка Ристића, није успео супротставити партијској догми. Како би предупредили сличне закључке, предлагано је проширивање периодизације сукоба.

Драгоцено сведочанство о рецепцији *Сукоба на књижевној левници* представља 13. број београдског часописа *Култура* из 1971. године, у коме је објављено десетак, углавном позитивних критика. Тако Божидар Јакшић Ласићеву књигу види као „часни изузетак” у постојећој сивој, бирократизованој литератури, која помаже да се друштво ослободи стаљинистичког модела социјализма, од кога се никада истински није ослободило. Ласићева анализа, истовремено „баца у очи беду интелектуалне елите, нарочито после Другог светског рата”.²² Према Јакшићу, и сам Крлежа је сувише тога прећутао, пропуштајући прилику да се одлучније заложу за дестаљинизацију. Он стога саветује нове генерације да не склапају „персоналне споразуме са партијом” и да се не повлаче у „сјајну изолацију”, већ да заузму принципијелан став.

²¹ Dragan Jeremić, „Umetnost i revolucija”, *Delo* 5/1971, 597.

²² Božidar Jakšić, „Današnji smisao sukoba na književnoj levisci”, *Kultura* 13–14/1971, 206–210.

Занимљиво је да у већини прилога, како онима из Дома омладине, тако и овим из часописа *Културе*, преовладава поређење између „демократске Европе” и „тоталитарног СССР-а”. Совјетски Савез се при томе представља као непромењив ентитет, као да Хрушчов никада није започео дестаљинизацију, а логори типа Гулаг и даље постоје. Тако Кермаунер у свом прилогу сматра за сходно да нагласи како је он жесток противник стаљинизма, јер он води ка „технолошкој заосталости и социјалним, персоналним сукобима који блокирају човеков живот још више него капитализам”.²³ Антистаљинизам је, по њему, и даље нужан, јер постоји стална опасност од његовог повратка, и у супротности је са европским вредностима које се не одричу егзистенцијализма и питања човекове слободе.

Према Мирославу Ергићу, Ласићева књига нам открива да „домаћа ортодоксна књижевна левица живи под окриљем московског бога, скривеног иза зидина Кремља, и да је то окриље доживљавала као интимни стваралачки подстицај”.²⁴ Да ли је то време заиста за нама, сада када је Ласић оборио „наслаге теолошког мишљења”? Ергић сматра да није, јер је „сувише мало времена протекло од сукоба да би се могли извести дефинитивни судови”. Суштина је, по њему, да је „велики кремљански бог, разасрт над главама људи, присутан у њиховим мислима, исправностима и гресима”.²⁵

Како би се остварио привид уравнотежене полемике, уредништво *Културе* уврстило је и два прилога на партијској линији. Први је говор Владимира Бакарића са конгреса у Загребу о којем је већ било речи, а други одломци из књиге Младена Ивековића *Хрвајска књижевна левица*. За Ивековића сукоб на књижевној левици пре свега сведочи о томе „колико је широка и свестрана била револуционарно ангажована књижевност, уметност и публицистика”, те да је „само један заиста снажан и у масама укорееен раднички покрет могао, без губитка за свој развој, спремно дочекати туђинску инвазију”.²⁶ Па ипак, тај његов помирљив тон критика унапред дисквалификује као предвидив и у служби званичне идеологије.

²³ Taras Kermmauner, „Vrednovanje i nauka”, *Kultura* 13–14/1971, 201–216.

²⁴ Miroslav Ergić, „O jednoj vanserijskoj knjizi”, *Kultura* 13–14/1971, 217–220.

²⁵ Исто, 220.

²⁶ Mladen Iveković, „Filozofska i politička strana sukoba na našoj levici”, *Kultura* 13–14/1971, 225–234.

Анализа рецензија Ласићевог *Сукоба* показује постојање дубоког културно-историјског раскола унутар југословенске књижевне теорије. С једне стране налазила се нова генерација прогресивно оријентисаних интелектуалаца, која некритички преузима антисовјетски дискурс са Запада, нарочито онај о „два тоталитаризма” двадесетог века, према коме се Трећи рајх изједначава са Совјетским Савезом, а нацизам са комунизмом. Управо из тог либерално-демократског оквира, који је поставила најзначајнија политичка теоретичарка 20. века Хана Арент, проистиче становиште да у Другом светском рату нису победили Југословени, већ један тоталитарни систем под контролом Стаљина. Ни након Резолуције Информбироа 1948. године, по овом становишту, није дошло до битне промене, јер се „борба против стаљинизма водила стаљинистичким методама”. Управо у тим полемикама назиру се зачеци историјског ревизионизма, чије се крајње последице данас рефлектују у култури сећања Европске уније. На тој линији налази се и Ласић који револуцију готово сваки пут дефинише негативно: „Револуција одузима слободу и поништава индивидуалност, своди тоталитет човека и живота на себе; она је ентитет изнад човека, апсолут који укида битак за себе; она је отуђење, она открива познато, она фаворизује глупост и незнање.”²⁷ Из оваквог односа према револуцији следи логичан закључак: уметност и револуција су фундаменталне антиномије – неспојиви елементи који могу коезистирати само у имагинарним световима великих писаца, али никако у историјској пракси.

С друге стране налазило се партијско руководство, које је такође настојало да се представи као прогресивно и демократичније од Совјетског Савеза, доказујући да је слобода стварања у социјализму заиста могућа. Као политичка организација заснована на начелима марксизма-лењинизма, Савез комуниста Југославије поседовао је јасне идеолошке црвене линије. Уметност се није смела стварати на рачун револуционарног наслеђа из 1945. године, које је представљало не само идејни већ и симболички извор легитимитета правног и друштвеног поретка у Југославији. Стога је свако довођење у питање тековина народноослободилачке борбе и класне условљености друштвеног живота перципирано као ревизионизам и контрареволуционарна делатност. О неопходности огра-

²⁷ Lasić, *Sukob na književnoj ljevici*.

ничавања артистичких слобода говорио је познати критичар Владо Мађаревић, управо у реакцијама на Ласићеву књигу: „У процесу проширивања могућности слободе не могу се и не смију опортунистички толерирати, или чак прећутно прихваћати, без критичког отпора и оповргавања, различите отворене или замаскиране идејно реакционарне, малограђанске и антисоцијалистичке злоупотребе принципа, појма и праксе слободе стварања, које су у последње време код нас узеле толико маха у свим областима културе.”²⁸

Током шездесетих година, када су либералне тенденције биле тек у зачетку, и када није било очигледно у ком правцу ће се даље развијати, руководство је испољавало висок степен толеранције, а смењивањем Александра Ранковића слало је поруку о спремности за реформе. Ипак, како се либерални талас све више приближавао моделу буржоаске демократије, и отворено кокетирао са вредностима слободног тржишта, а не социјалистичког самоуправљања, руководство је проценило да је процес отишао предалеко. Консолидација партијске власти одиграла се у јесен 1971. године, на чувеном састанку у Карађорђевој, када је смењено целокупно руководство Савеза комуниста Хрватске, а недуго затим и део српског партијског врха. Почело је постепено гашење либералног таласа и својеврсна „редогматизација”. Уместо *црној шаласи* у кинематографији појављује се *црвени шалас*, а апстрактна уметност уступа место реалистичком изразу. У исто време, Београд се политички и идеолошки приближава Москви, а Брежњев даје отворену подршку Титу. С друге стране, на Западу се све чешће појављује теза да је „Тито издао титоизам”.

У „годинама шутње”, након елиминације „либералног клана” унутар државног апарата, погледи хрватске интелигенције све чешће били су упрти у Мирослава Крлежу, посебно у контексту новооткривених предратних књижевних полемика. Владало је уверење да ће Крлежа написати неки нови „Антибарбарус” или барем прештампати стари. „У кулуарима друштвеног и културног живота деценијама се ширио трач, у разним варијантама, на тему наводно проблематичне Крлежине државотворности [...] сви су сугерирали да би се према новој Југославији Крлежа требао поставити критички, једнако као и према старој.”²⁹ Међу-

²⁸ Vlado Mađarević, *Revolucija i književnost* (Zagreb: August Cesarec 1974), 35.

²⁹ Igor Mandić, *Zbogom dragi Krleža* (Zagreb: Profil International, 2007), 37.

тим, последњу деценију живота Крлежа проводи повучено, далеко од јавности, доступан углавном за приватне разговоре, са млађим писцима попут Ласића. Иако су бројна питања била инспирисана предратним полемикама, ниједан од њих није успео да из Крлеже изнуди ништа што би компромитовало Партију – напротив.

У једном од разговора Крлеже и Ченгића настаје текст *Промеморија истраживачима лев. Сукоба на левици*, у којем хрватски писац настоји објаснити позадину предратних полемика. Пре свега, Крлежа себе у том периоду доживљава као део партије, а свој ангажман види у функцији изградње њеног имиџа. Иако је био свестан стаљинистичких проблема у Совјетском Савезу, веровао је да је у том историјском тренутку ослонац на Москву представљао „последње могуће уточиште неке политичке памети, неке позитивне концепције, заправо последња нада да се може ријешити политичка квадратура круга наше политичке заврзламе која се показала као безизлазна у току пуне двадесет и три године свог трајања”.³⁰ Почетак сукоба са партијом, према Крлежи започиње тек 1938. године, када је, упркос директиви са врха, одлучио да бојкотује изборе. Тај чин је у партијској евиденцији забележен као „црна појента” и касније је послужио као повод за личне обрачуна. Из *Промеморије* јасно произилази да полемике на књижевној левици нису биле последица суштинских идеолошких размимоилажења, већ пре свега резултат личних сукоба и кадровских интрига. Одбацујући улогу дисидента, Крлежа недвосмислено истиче лојалност партији, како у међуратном, тако и у послератном периоду.

Ипак, овај ауторизовани текст, који се може читати и као Крлежин политички тестамент, остао је без одјека у хрватској критичкој јавности. Тако се у енциклопедији *Крлежијана* за *Промеморију* каже да је реч о „ретроспективном резимеу у којем настоји минимизирати сукоб”, те да „не доноси битно нове повијесне податке, па у том смислу неће бити особито корисна истраживачима сукоба на левици”.³¹

³⁰ Miroslav Krleža, *Dijalektički Antibarbarus* (Sarajevo: Oslobođenje, 1983), 258.

³¹ Velimir Visković, „Promemorija istraživačima tzv. ‘Sukoba na ljevici’”, u: *Krležijana* (1993–99) (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025). Datum pristupa 14. 6. 2025. <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak/promemorija-istrazivacima-tzv-sukoba-na-ljevici>

Канонизација сукоба током 80-их

За југословенску политику и културу, почетак осамдесетих обележен је трагичним догађајима. Смрт Јосипа Броза и Мирослава Крлеже симболично је означила крај старе и почетак нове фазе друштвеног развоја, у којој либералне реформе више нису питање партијске благонаклоности, већ егзистенцијалне нужности. Међународне околности такође нису ишле у прилог тврдој линији, с обзиром на то да је и Совјетски Савез кренуо путем Перестројке. У случају Хрватске, након „деценијске шутње”, наступа тзв. „посткрлежијанска ера”, у којој се сви јавни делатници осећају позваним да кажу своје мишљење о недавно преминулом писцу. Тај постхумни повратак Крлеже у центар јавног интересовања нужно је довео до реактуализације сукоба на књижевној левици, који се сада тумачио слободније, експлицитније и без бојазни да би један од његових главних актера могао да изнесе противаргумент.

Увод у нове „сукобе око сукоба на књижевној левици” можемо читати у реакцији Василија Калезићева на текст Предрага Матвејевића из 1980. године под насловом „Поуке Титова дела и наша култура”. Реч је, заправо, о некрологу у коме Матвејевић настоји да представи Тита као личност пуну разумевања и спремности на компромис, на супрот Партији коју види као „доктринарну секту”. Да би поткрепио своје ставове, Матвејевић се враћа Сукобу на књижевној левици, тврдећи да је „Тито читао текстове о интелектуалном сукобу на левици и узалудно настојао да га спречи”.³² Разапет између строгих директива Коминтерне и сопствених либералних уверења, Тито се трудио да „очува најзначајнијег левог писца на страни партије” и „подржи песнике сувише модерне за комунистичка схватања”. Када у томе није успео, Тито се, након рата „искупљује” супротстављањем „лову на вештице” и постављањем некадашњих печатоваца на високе државне функције. Стога, уколико желимо да будемо доследни Титовом делу, Матвејевић поручује „да не постоје разлози ни изговори за трајно смањивање културних слобода, слобода уопште”.³³

³² Predrag Matvejević, „Pouka Titova dela i naša kultura”, *Književne novine*, 12. 7. 1980, 1–7.

³³ Исто.

Калезић реагује јер сматра да произвољним издвајањем Јосипа Броза од деловања Партије, аутори умањују и ниподаштавају стварне поуке о Титовом делу: „какав би то генерални секретар партије, из оног доба и у онаквој ситуацији организовања и очекивања нових догађаја, био кад не би могао спречити сукоб који сматра штетним”.³⁴ Калезић настоји приказати сукоб на књижевној левици пре свега као унутарпартијски сукоб у коме учествује велика маса заинтересованих, пре свега у оквиру партијских организација, где се отворено и опширно расправља о свим питањима. За њега је сукоб израз плурализма, а не партијске догме. Калезић је категорично против тезе да је „Тито узалуд настојао спречити Сукоб”, доказујући да је Тито, напротив, подстицао полемике, призивајући ауторитетне личности да се у њих укључе. Међутим, оног тренутка када је проценио да је време за конкретну акцију, Тито је својим „парафом” у *Књижевним свескама* недвосмислено ставио тачку на расправу и тиме прекинуо сваки даљи развој сукоба. Из тога Калезић закључује, потпуно супротно од Матвејевића, да је Тито „стрпљив и тактичан у борби, пун обзира и опрезности према Крлежи, али у одређеном тренутку, и одлучан и одсечан”.³⁵

Иако полемика између Матвејевића и Калезића није изазвала већи одјек у јавности, она је јасно оцртала две супротстављене интерпретативне тенденције у погледу сукоба. С једне стране били су либерално оријентисани аутори, попут Матвејевића, који су наглашавали политичке и идеолошке димензије сукоба, настојећи да подрију ауторитет Партије и докажу њену идеолошку блискост са стаљинизмом. С друге стране стајали су такозвани „лојални писци”, као Калезић, који су тежили да минимизују значај сукоба, свдећи га на унутарстраначки сукоб појединаца, лишен дубљег идеолошког значења. До ескалације ових поларизованих тумачења долази убрзо након Крлежине смрти, када београдска *Књижевност* објављује „Дијалектичког антибарбаруса” – текст који за Крлежина живота никада није био прештампан. За једне је то био чин слободе штампе, за друге скандал несагледивих размера који је морао изазвати лавину негативних коментара. Тим поводом свој коментар оставља и Марко Ристић, најближи Крлежин сарадник из тог периода:

³⁴ Vasilije Kalezić, *U Krležinom sazvježđu* (Zagreb: August Cesarec, 1982), 175.

³⁵ Исто, 181.

„нико нема право да објављује овај текст, без обзира на све оно што је сам Крлежа веома прецизно навео као услов за његово евентуално објављивање”.³⁶ Ти услови подразумевали су стручне коментаре и сагласност носилаца ауторских права. Без њих, „Антибарбарус” је представљало акт културне диверзије.

И тадашњи члан ужег руководства Савеза комуниста Хрватске Стипе Шувар такође улази у полемику подржавајући Марка Ристића и тврдећи да „када се велича Антибарбарус и хвали ново прештампавање, напада се Партија и њено руководство”.³⁷ Да ова оцена није била претерана, сведочи и трибина под називом „Дијалектички антибарбарус данас”, одржана у фебруару 1982. године у Студентском културном центру у Београду. Начин на који је расправа вођена јасно показује како је Крлежин текст, али и његов целокупни опус искоришћен као повод за ширење антипартијске реторике.

Према Предрагу Палавестри, уједно и првом говорнику на трибини, „Дијалектички антибарбарус” је књига пуна савести и искрености која „у походу револуционарних маса разазнаје бат полицијских чизама”, те представља „отрежњење напредне интелигенције у односу на стаљинизам и процес бољшевизације партије”.³⁸ Иако не иде толико далеко да Крлежу директно означи као „грађанског интелектуалца”, Палавестра цитира поједине писце који то чине, указујући да се Крлежа мора ослободити „сваке мистификације и религијског затамњења”. За Рупела, Крлежин „Антибарбарус” и читав сукоб на левици представљају „епохални допринос светској социологији културе”, јер за разлику од марксистичке критике на Западу, овде је реч о резултату марксистичке праксе.³⁹ Рупел, заправо, тврди да је Крлежа још 1940. године антиципирао све негативне појаве унутар марксизма, те се може сматрати претечом социјалистичких покрета у Европи после Другог светског рата.

Божидар Јакшић у свом излагању подсећа на сву бруталност Народноослободилачког рата, називајући га „стаљинистичком контраре-

³⁶ Марко Ристић, „Поводом трећег броја Књижевности посвећеног Мирославу Крлежи”, *Политика*, 22. 1. 1982, 12.

³⁷ Kalezić, *U Krležinom sazvežđu*, 214.

³⁸ Предраг Палавестра, „Књига на столу савести”, *Књижевна реч*, 10. 2. 1982, 5.

³⁹ Димитриј Рупел, „Антиципирање послератних расправа”, *Књижевна реч*, 10. 2. 1982, 6.

волуцијом”. За ту тврдњу преузима чувену реченицу руске емиграције: „нова власт је однела више живота виђенијих југословенских комуниста него систем репресије југословенског буржоаског режима”.⁴⁰ Гледајући из угла комунистичких злочина, Јакшић сматра да је суштина сукоба на књижевној левици и Крлежиног „Антибарбарус” „право човека да другачије мисли”. Супротстављен том праву налази се једнопартијски тоталитарни систем у коме „другачије мишљење мора бити и погрешно мишљење”. Последњи излагач, Никола Милошевић, надовезује се на претходног говорника, подсећајући да су у стаљинистичком терору у Југославији страдали и некомунисти. Чињеницу да „Дијалектички антибарбарус” није објављен за Крлежина живота тумачи као доказ да је југословенска власт била не само злочиначка, већ и дубоко тоталитарна: „ствар је у томе да се ваља запитати какве су то биле ситуације, какви су то њихови рецидиви, и данас на жалост, још увек по нечем живи, кад ето један човек који је тако чврсто и стабилно стајао, ево без неких великих зазора, није смео да се одлучи на публикување свог сопственог списка”.⁴¹

„Научна објективност” Николе Милошевића и његових колега није остављала ни најмањи простор за сумњу. Комунистичка диктатура је била једини разлог због ког „Дијалектички антибарбарус” није био поново објављен за Крлежиног живота. Разлог никако није могао да буде Крлежино покајање или личне нелагодности због напада на људе који су жртвовали живот за револуцију. Као мантра, понављало се Палавестрино сведочење, изнето на почетку трибине: „Када сам Крлежу питао зашто поново не објави Антибарбарус, одговорио ми је: завршио бих, како ви Срби кажете, у апсу.”⁴² Приведен цитат послужио је учесницима трибине да убеди публику како су управо они позвани да одбране Крлежино наслеђе од партијских злоупотреба. Био је то прави пример „посткрлежијанске ере” у којој је свако имао „свог Крлежу”, уклопљеног у неки посебан идеолошки наратив. Стипе Шувар ће учеснике трибине означити као „данашњу малограђанску духовну контрареволуцију”, док ће Калезић бити мало опширнији и написати следеће: „Још се Крлежа у гробу није охладіо, а у нашим гласилима започела је права поплава различи-

⁴⁰ Божидар Јакшић, „Критика монолитног јединства”, *Књижевна реч*, 10. 2. 1982, 6.

⁴¹ Никола Милошевић, „Крлежин езоповски језик”, *Књижевна реч*, 10. 2. 1982, 7.

⁴² Палавестра, „Књига на столу савести”, 5.

тих списа, сећања, докумената и текстова који, готово на један лешинарски начин, затрпавају мртвог писца – сада већ сасвим сигурно немоћног да се том злу и извитоперавању успротиви.”⁴³

Штампањем „Антибарбаруса”, фокус дебате о сукобу на књижевној левици свео се искључиво на Мирослава Крлежу, односно на питање његове политичке оријентације. Имајући у виду да је реч о најзначајнијем хрватском писцу 20. века, ово питање добија прворазредни културно-симболички значај, који у јавном дискурсу постаје индикатор за тумачење политичке судбине хрватског народа унутар Југославије. Најпозванији да разреши ове идеолошке недоумице био је онај који их је први и иницирао. Реч је била наравно о Станку Ласићу који у међувремену постаје и Крлежин званични биограф, што додатно цементира његову позицију интерпретативног ауторитета.

У књизи *Крлежа: Хронологија живота и рада* Ласић описује Крлежин однос према власти након 1945. године као парадоксалан: „истовремено и за власт и против власти”. Такав став назива „ризичним односом” који од писца захтева „раздвајање личности”, како би се, у једној фигури, помирили „слобода духа” и „принцип власти”. То више није млади, субверзивни Крлежа, већ „разумни аналитичар” који, уместо јавног отпора, прибегава интерној критици. „Метода интервенирања и антишабрирања, заменила је методу јавног протеста и бритке анализе.”⁴⁴ Када Крлежа 1945. године пише чланак посвећен Стаљиновој победи пред Москвом, он осветљава само једну страну медаље, чекајући прави тренутак да каже оно што заиста мисли.⁴⁵ Другим речима, Ласић представља Крлежу као човека компромиса: подржава Партију не због идеолошке блискости, већ како би изнутра деловао на њену демократизацију. Иако је књига штампана 1982. године, непосредно после Крлежине смрти, овај је ипак имао прилике да је прочита. Тим повод изјављује да је књига „писана с мржњом”, те да је потпуно нејасно „на којој је страни и за шта се бори” њен аутор.⁴⁶

⁴³ Kalezić, *U Krležinom sazvežđu*, 207.

⁴⁴ Stanko Lasić, *Krleža; Kronologija života i dela* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1982), 331.

⁴⁵ Исто, 333.

⁴⁶ Kalezić, *U Krležinom sazvežđu*, 287.

Још један карактеристичан изданак посткрлежијанске ере представља књига *Аргументи за револуцију – Аугуст Цесарец* ауторке Зорице Стипетић. Иако је примарни предмет њене анализе био живот и дело Августа Цесарца, на више места се осврће и на Крлежу. За Зорицу Стипетић, два блиска сарадника, Цесарец и Крлежа, представљају два идеолошка антипода: први као фанатични верник Партије и Стаљина, а други као представник грађанског интелектуалца, скептичног према бољшевизму.⁴⁷ Стипетићева у потпуности одриче Крлежи било какву бољшевичку или класну црту у његовом делу, што је изазвало и критике самог Крлеже. Посебно је занимљиво што је овакво тумачење дошло од партијског службеника. Ипак, треба нагласити да Стипетићева анализира искључиво Крлежин предратни период, остављајући отвореним питање његовог положаја и деловања након Другог светског рата.

Необичан и провокативан приступ Крлежином опусу налазимо у текстовима Игора Мандића, објављиваним у београдском часопису *Дуџа* у периоду од 1982. до 1986. године. За разлику од већине аутора који Крлежи прилазе са пијететом, Мандић га своди на фигуру „чистокрвног бољшевика” и „партијског апаратчика”. По његовом мишљењу, целокупно Крлежино књижевно дело служи искључиво у функцији пропаганде комунистичке идеје. Чувеног „Антибарбаруса” тумачи као интерни документ – својеврсни обрачун међу истомишљеницима у оквиру партије, а „Љубљански реферат” као пледоаје за социјалистички реализам и партијску књижевност.⁴⁸ Мандић тврди да је због Крлежине једностраности читава једна генерација остала „слепа за другу половину света”, те да тек сада, у четвртој деценији живота, схвата да је комунизам историјски промашај и „једна неуспела утопија”. Парадоксално, али у потпуној логици антикомунистичке епохе, Мандић закључује да се књижевни дух Крлеже може сачувати једино кроз антикрлежијанство: „оставити Крлежу тамо где му је место, у прошлости”. Мандићеве ставове Партија је оцењивала као „крлежофобске” и „контрареволуционарне”, сврставши га у такозвану Белу књигу – списак идеолошки неподобних културних делатника. Ипак, упркос оштром сукобу с партијским

⁴⁷ Zorica Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec* (Zagreb: Centar Društvenih djelatnosti, 1982).

⁴⁸ Igor Mandić, *Zbogom dragi Krleža* (Zagreb: Profil International, 2007), 239.

структурама, Мандић није био типичан опозициони либерал. Напротив, његова критика била је усмерена против оних који су порицали Крлежин револуционарно-комунистички педигре. Из тог разлога либерална критика била је још оштрија од партијске, оптужујући га за редукционизам, самопромоцију, недоследност и дилетантизам.⁴⁹

Како се политички систем Југославије приближавао свом сло-му, партијска линија у културној сфери све више је губила снагу. Она више није могла равноправно да конкурише ревизионистичким наративима по којима је Крлежа демократски и грађански интелектуалац, противник Парије. Ту идеолошку конверзију врло прецизно уочава и Мандић: „Одједном су у Хрватској сви новопечени крлежијанци, на челу с онима који су га још колико јуче проглашавали за издајницу хрватства.”⁵⁰ Упозоравајући на контрадикторности „постхумне интерпретације”, Мандић подсећа да је Крлежа сам „разорио све митове хрватства и да нити једног националног свеца није оставио у једном комаду”.⁵¹ У претходним деловима показали смо да ипак ништа није било одједном, како пише Мандић, већ да је терен припреман још од појаве *Сукоба на књижевној левици* и сталним призивањем блажег, либералнијег, аутономнијег Крлеже, који је наводно ћутао само због страха од стаљинизма. Тај процес свој пуни израз добија током ратова деведесетих, када Ласић целокупни Крлежин послератни друштвени ангажман ставља у контекст изградње независних хрватских институција. „Отуд”, каже Ласић, „спрега Југословенског лексикографског завода, Југословенске академије знаности и уметности, Института за историју радничког покрета и Матице хрватске; отуд Форум, отуд његов потпис на Декларацији, отуд и спасавање интелектуалног врха Хрватског пролећа.”⁵² Посебну тежину носило је „спасавање пролећара” јер је Крлежа имао пресудну улогу у спасавању Фрање Туђмана. У светлу ових аргумената, Ласић је отворено тврдио да би Крлежа подржао Туђмана. У сваком другом случају, оваква изјава сматрала би се апсурдном провокацијом, али не и када долази од Крлежиног биографа, председника Европског

⁴⁹ Velimir Visković, *Žudnja za razlikovanjem*, u: *Zbogom dragi Krleža*, 269.

⁵⁰ Mandić, *Zbogom dragi Krleža*, 247.

⁵¹ Исто, 248.

⁵² Исто, 275.

покрета Хрватске и једног од кључних лобиста за међународно признање хрватске независности.

Под снажним утицајем Станка Ласића, Фрањо Туђман је почетком деведесетих настојао да угради крлежијанство у програм Хрватске демократске заједнице.⁵³ Ова идеја наишла је на жесток отпор најрадикалнијих чланова ХДЗ-а, који су захтевали да се Крлежа потпуно избрише из хрватске културне баштине, због његовог левичарског и антиклерикалног наслеђа. У тим критичним тренуцима, превагу односи лично залагање Фрање Туђмана, захваљујући коме Крлежа преживљава „смену идеолошке парадигме” и задржава значајно место у хрватској култури. Према Висковићевом сећању, важну улогу, поред Туђмана, одиграли су и ХДЗ-ови позоришни редитељи који су, у духу изградње нове „грађанске парадигме хрватске културе”, почели да преосмишљавају Крлежине драмске текстове. Посебно је значајна нова интерпретација драме *Глембајеви*, у којој више не доминира критика грађанске буржоазије, већ се у први план истиче својеврсна апологија грађанства: „посреди је одавање признања ономе свему што је европско грађанство донијело цивилизацији, укључујући и ритуале свакодневног живљења, дизајн, моду, а не само умјетност и филозофију”.⁵⁴

Резиме

Мирослав Крлежа, као централна личност сукоба на књижевној левици, наставља да живи у 21. веку широм Словенског југа. Упркос бројним спорењима, у званичним хрватским круговима преовлађује став који се некада сматрао ревизионистичким: „Крлежа је најближи оној скупини интелектуалаца коју Зорица Стипетић назива левом интелигенцијом, оном која се понекад приближава, али се не поистовећује са револуционарним покретом, остајући везана за демократску грађанску традицију.”⁵⁵ Што се тиче сукоба на књижевној левици, онако

⁵³ Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan Post mortem II* (Sarajevo: Svjetlost, 1990), 264.

⁵⁴ Velimir Visković, „Krležin Leks kao refugium peccatorum”, *Zarez; dvotjednik za društvena i kulturna zbivanja*, 6. 6. 2013, datum pristupa 14. 6. 2025. <https://www.zarez.hr/clanci/krlezin-leks-kao-refugium-peccatorum>

⁵⁵ Velimir Visković, „Sukob na ljevici”, u: *Krležijana (1993–99)*, datum pristupa 14. 6. 2025. <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak/sukob-na-ljevici>

како га је Ласић формулисао пре више од пола века, временом је добио митски карактер, не само као канонска истина, већ и као језгро културно-историјског идентитета модерне хрватске нације. Тај се наратив може сажети овако: у предратним сукобима на левици, захваљујући доследности најзначајнијег хрватског писца, посађено је семе из кога ће, након сукоба Тито–Стаљин, израсти југословенски модернизам. „Елегантни прелаз са соцреализма на високи модернизам не би био могућ да тијеком сукоба на књижевној левици није створена база нове естетске идеологије.”⁵⁶ Крлежина улога остаје кључна и после рата јер он инсистира „на наставку дискусије о могућој политичкој улози књижевне уметности и победи либералне левичарске струје”.⁵⁷ Када се Партија почетком седамдесетих година одлучи за „стаљинистичку редогматизацију”, ову демократску традицију настављају хрватски пролећари, чије идеје коначно побеђују у рату током деведесетих. Тако Хрватска улази у нови век као независна и демократска нација, једнако удаљена и од фашистичког и од комунистичког наслеђа, савршено усклађена са културном политиком ЕУ.

Сукоб на књижевној левици тако постаје мање историјски догађај, а више културни мит, у функцији легитимисања одређене визије хрватског националног идентитета. Управо зато, критичко преиспитивање Ласићевог концепта остаје од кључне важности за разумевање не само Крлежиног наслеђа, већ и шире историје југословенског културног простора. Та нова ревизија мораће да обухвати све оне примедбе које су се могле чути већ почетком седамдесетих – о неисторијском сагледавању ситуације, проблематичној периодизацији, занемаривању српских писаца и других авангардних струја, али и да уважи Крлежину властиту тезу из *Промеморије* истраживачима према којој сукоб није имао политичку ни идеолошку димензију, већ је превасходно био личне природе.

⁵⁶ Jurica Pavičić, „O Stanku Lasiću: Tjeskobni skojevac koji je otvarao zaboravljene teme hrvatske kulture”, *Jutarnji list*, 8. 10. 2017, datum pristupa 14. 6. 2025. <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/jurica-pavicic-o-stanku-lasicu-tjeskobni-skojevac-koji-je-otvarao-zaboravljene-teme-hrvatske-kulture-6623640>

⁵⁷ Domagoj Brozović, „Sukob na književnoj ljevici u novohistorističkom ključu”, *Umjetnost riječi*, 1–2/2015

Списак референци – Reference list

Штампа – Newspapers and Journals

- *Književne novine* (1980)
- *Književna reč* (1982) (Cyrillic)
- *Politika* (1982) (Cyrillic)

Литература – Secondary works

- Anonimna recenzija. „Stanko Lasić: Sukob na književnoj ljevici 1928–1952”. *Politička misao: časopis za politologiju*, 1/1971, 124–127.
- Bakarić, Vladimir. „O sukobu na ljevici”. U: *Sveučilište i revolucija*, 82–88. Zagreb: Sveučilišni komitet SKH, 1970.
- Brozović, Domagoj. „Sukob na književnoj ljevici u novohistorističkom ključu”. *Umjetnost riječi*, 1–2/2015, 133–154.
- Čengić, Enes. *S Krležom iz dana u dan. Post mortem II*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.
- Ergić, Miroslav. „O jednoj vanserijskoj knjizi”. *Kultura*, 13–14/1971, 217–220.
- Gavrilović, Zoran. „Umetnost i revolucija”, *Delo* br. 5/1971.
- Iveković, Mladen. „Filozofska i politička strana sukoba na našoj levisi”. *Kultura* 13–14/1971, 225–234.
- Jakšić, Božidar. „Današnji smisao sukoba na književnoj levisi”. *Kultura* 13–14/1971, 206–210.
- Jeremić, Dragan. „Umetnost i revolucija”, *Delo*, 5/1971.
- Kalezić, Vasilije. *Pokret socijalne literature*. Beograd: Književna zajednica Petar Kočić, 1975.
- Kalezić, Vasilije. *U Krležinom sazvježđu*. Zagreb: August Cesarec, 1982.
- Kermmauner, Taras. „Vrednovanje i nauka”. *Kultura*, 13–14/1971.
- Krleža, Miroslav. *Dijalektički Antibarbarus*. Sarajevo: Oslobođenje, 1983.
- Lasić, Stanko. *Krleža: Kronologija života i dela*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1982.
- Lasić, Stanko. *Sukob na književnoj ljevici*. Zagreb: Liber, 1970.
- Mađarević, Vlado. *Revolucija i književnost*. Zagreb: August Cesarec, 1974.
- Malić, Zdravko. „Umetnost i revolucija”, *Delo*, 5/1971.
- Mandić, Igor. *Zbogom dragi Krleža*. Zagreb: Profil International, 2007.

- Milošević, Nikola. „Umetnost i revolucija”, *Delo*, 5/1971.
- Selenić, Slobodan. „Umetnost i revolucija”, *Delo*, 5/1971.
- Stipetić, Zorica. *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti, 1982.
- Vaupotić, Miroslav. „Vrijednosti i značenje ljevih časopisa i novina u hrvatskoj književnosti četrdesetih godina”. U: *Sveučilište i revolucija*, 70–77. Zagreb: Sveučilišni komitet SKH, 1970.
- Visković, Velimir. „Promemoriya istraživačima tzv. ‘Sukoba na ljevici’”. U: *Krležijana* (1993–99). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Datum pristupa 14. 6. 2025. <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak/promemoriya-istrazivacima-tzv-sukoba-na-ljevici>
- Visković, Velimir. „Sukob na ljevici”. U: *Krležijana* (1993–99). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Datum pristupa 14. 6. 2025. <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak/sukob-na-ljevici>
- Visković, Velimir. „Žudnja za razlikovanjem”. U: *Zbogom dragi Krleža*, prir. Igor Mandić. Zagreb: Profil International, 2007.
- Visković, Velimir. *Sukob na ljevici: Krležina uloga*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2001.
- Vranicki, Predrag. „O nekim kontroverzama na našoj ljevici krajem tridesetih”. U: *Sveučilište i revolucija*, 78–81. Zagreb: Sveučilišni komitet SKH, 1970.

Извори са интернета – Internet sources

- Pavičić, Jurica. „O Stanku Lasiću: Tjeskobni skojevac koji je otvarao zaboravljene teme hrvatske kulture”, *Jutarnji list*, 8. 10. 2017. Datum pristupa 14. 6. 2025. <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/jurica-pavicic-o-stanku-lasicu-tjeskobni-skojevac-koji-je-otvarao-zaboravljene-teme-hrvatske-kulture-6623640>
- Visković, Velimir. „Krležin Leks kao refugium peccatorum”. *Zarez: dvotjednik za društvena i kulturna zbivanja*, 6. 6. 2013. Datum pristupa 14. 6. 2025. <https://www.zarez.hr/clanci/krlezin-leks-kao-refugium-peccatorum>

SUMMARY

Matija Malešević

THE CONFLICT ON THE LITERARY LEFT:
FROM CONTROVERSY TO CANONISATION

ABSTRACT: When the concept of the *Conflict on the Literary Left* was first formulated in the early 1970s, it provoked considerable controversy and numerous methodological objections. After the breakup of Yugoslavia, however, these criticisms gradually faded, and the *Conflict* attained canonical status—becoming an unquestioned historical reference and part of the high school curriculum in Croatia. By tracing the cultural and historical currents in Yugoslavia throughout the 1970s and 1980s, this paper seeks to shed light on the processes that led to the formation of such a one-dimensional and simplified perspective. At this stage, we are far more concerned with the reception of the concept itself than with its re-evaluation—a task that will, sooner or later, inevitably come to the fore.

KEYWORDS: Conflict on the Literary Left, Miroslav Krleža, Stanko Lasić, Yugoslav literary history, Social Literature Movement, Anti-barbarus, Stalinism, revolutionary aesthetics

The Conflict on the Literary Left has, in both scholarly and popular discourse, become less a historical event and more a cultural myth—serving to legitimize a particular vision of Croatian national identity. For this very reason, a critical reexamination of Lasić's concept remains crucial not only for understanding Krleža's legacy, but also for grasping the broader history of the Yugoslav cultural space. This new revision must take into account the objections that had already emerged in the early 1970s—concerning its ahistorical perspective, problematic periodization, neglect of Serbian writers, and disregard for other avant-garde movements. At the same time, it must acknowledge Krleža's own thesis from the *Promemoria to the Researchers*, according to which the Conflict was neither political nor ideological in nature, but primarily personal.